

IQTISODIY TIZIMLAR VA MULKCHILIK MUNOSABATLARI

Urinboyeva Yulduz Pirnazarovna - i.f.f.dok., dotsent
Bozorov Jamshid Mirzaqul o'g'li
Samarqand iqtisodiyot va servis instituti talabasi

Annotatsiya: Ushbu maqolada Iqtisodiy tizimlar va mulkchilik munosabatlari haqida so'z yuritilgan.

Аннотация: В данной статье говорится об экономических системах и отношениях собственности.

Annotation: This article talks about economic systems and property relations.

Kalit so'zlar: Iqtisodiy tizim, An'anaviy Iqtisodiy tizim belgilari, Bozor iqtisodiyoti tizimi belgilari, Ma'muriy-buyruqbozlik tizimi belgilari.

Ключевые слова: Экономическая система, Признаки традиционной экономической системы, Признаки системы рыночной экономики, Признаки административно-командной системы.

Key words: Economic system, Traditional economic system signs, Market economy system signs, Administrative-command system signs.

Iqtisodiy tizim – iqtisodiy mahsulotni ishlab chiqarish, taqsimot, ayirboshlash va iste'mol jarayonida paydo bo'ladigan asosiy iqtisodiy munosabatlarning shakl va mazmunini belgilab beradigan, mamlakatda tarixan paydo bo'lgan yoki joriy etilgan, amal qiladigan tamoyillar, qoidalar, qonun yo'li bilan mustahkamlangan normalar majmui. I.t. doirasida iqtisodiyot sub'yektlari, i.ch. omillari o'zaro munosabatga kirishadilar va bu muno-sabatlar ma'lum qonun-qoidalarga bi-noan boshqariladi. I.t. faoliyati mulk, pul va pul tizimi, davlat va nodavlat tashkilotlari, korxonalar, soliq, daromad, reja, foyda kabi bir kator vo-sitalar yordamida tashkil qilinadi.

Iqtisodiy tizim masalasiga qarashlarda turlicha yondashuvlar mavjud. Jahon iqtisodiy adabiyotlarida xo'jalik-iqtisodiy ti-zimlarni i.ch. vositalariga egalik shakli va iqtisodiy faoliyat muvofiklashtirish va boshqarish usuliga ko'ra tas-niflash ko'proq tarqalgan. 21-asr boshlaridagi qarashlarda I.t.ni baholashda moddiy-ashyoviy va ijtimoiy-iqtisodiy mezonlar birgalikda qo'llaniladi, I.t.ning eng muhim bir qator belgilari ta'riflanadi. Ularga jamiyatdagi iqtisodiy resurslar tavsifi; texnika va texnologiya darajasi; i.ch. harakteri; yaratilgan mahsulot va xizmatlar tarkibi; iqtisodiy munosabatlar tabiati; iqtisodiyotni boshqarish usuli; iqtisodiy siyosat mazmuni kiradi.

Turli qarashlarda insoniyat jamiyati tarixida 3,5 va hatto 7 ta I.t. bo'lganligi qayd etiladi. Ortodoksal, ya'ni marksistik nazariya I.t.ni tavsiflashda ijtimoiy-sinfiy jihatdan yonda-shadi. Mulchilik shakli, ekspluatatsiya-yaning borligi yoki yo'qligi, sinflarning iqtisodiyotdagi mavqei bosh mezon qilib olinadi. Ularga tayangan holda I.t. ishlab chiqarish usuli deb ataladi. Marksizmga ko'ra, ibtidoiy jamoa, quldorlik,

feodalizm, kapitalizm va kommunizm kabi I.t.lar bor, ularning biri-ikkinchisiga o‘rin bo‘shatib beradi, ular ketma-ket o‘rin almashadi, eng mukammal va so‘nggi I.t. kommunizm deb ataladi. Marksizmga muqobil ta‘limotlarda I.t.ga texnologik va i.ch.ning harakteri, i.ch.ning industriyalashuvi jihatidan qaralgan va baho berilgan. Taraqqiyot bosqichlari nazariyasiga ko‘ra, ham 5 ta I.t. yoki bosqich mavjud: an’anaviy jamiyat bosqichi; parvoz uchun shartsharoit hozirlash davri; parvoz davri; yetuklik sari harakat davri; ommaviy va yuksak iste’mol davri. Bu bosqichlar ham o‘zaro ketma-ketlikda o‘rin almashadi. Ba’zi bir karashlarda agrar, industrial va informatsion iqtisodiyot davrlari qayd etiladi.

Ko‘pchilik tadqiqotchilar an’anaviy, bozor va ma’muriy-buyruqbozlik I.t. lari borligini asoslaydilar.

An’anaviy I.t. belgilari: qo‘l mehnati va tabiat kuchlaridan oddiy usulda foydalanish, g‘oyat kam unumli texnologiyaning mavjudligi i.ch.ning agrar harakteri, iqtisodiyotning asosiy tayanchi ekstensiv yuritiladigan qishloq xo‘jaligi; sanoatning hunarmandchilik va xonaki sanoat shaklida mavjudligi; iqtisodiy biqiklik, ya‘ni xujalik avtarkizmi; iqtisodiyot biqiq bo‘lganidan mahsulotlar, asosan, o‘z is-te‘moli uchun yaratiladi, ularni ehti-yojdan ortib qolgan qismigina ayirboshlanadi. Xo‘jaliklar natural iste‘molchi bo‘lganidan kamdan-kam hollarda bozor bilan aloqa o‘rnatadilar, o‘zini-o‘zi ta‘minlagani sababli ular uchun pulning ahamiyati bo‘lmaydi; o‘zaro iqtisodiy aloqalar xo‘jalikning ichida yoki mahalliy kichik hudud doirasida an’anaviy qoidalarga, urf-odatlariga ko‘ra, amalga oshadi; iqtisodiy faoliyat jamoa va yakka xususiy mulkka asoslanadi; aholi turmush darajasi past bo‘ladi.

Bozor iqtisodiyoti tizimi belgilari: yuksak zamonaviy texnologiyaning mavjudligi; i.ch.ning industrial harakterda bo‘lishi, iqtisodiy taraqqiyotda axborotning urni va ahamiyatining yuqoriligi; i.ch.da servis – xizmat ko‘rsatish sohasi rolining ortib borishi; iqtisodiy usishning intensiv usuli ustuvorligi; iqtisodiyotning ochiq bo‘lishi, uning bozor aloqalariga tayanishi; xil-maxil mulkchilik bo‘lgani holda xususiy mulkning yetakchi urinda bulishi; iqtisodiyotning ijtimoiy yo‘nalishga egaligi; aholi turmush darajasining yuqoriligi; iqtisodiyotga siyosatning kuchli ta‘sir ko‘rsatishi; iqtisodiyotning globallashuvi.

Ma’muriy-buyruqbozlik tizimi belgilari: mashinalar tizimiga asoslangan texnologiyaning bo‘lishi, lekin uning past darajasi, i.ch.ning industrial-agrar harakteri; iqtisodiyotning yopiq bulishi; davlat mulkining hukmronligi, jamoa mulkining bu mulk qushimchasiga aylani-shi, xususiy mulkning taqiklanishi; iqtisodiyotning bir markazdan turib rejalashtirilishi, reja topshirikdarining majburiyligi; resurslar va mahsulotlarning yagona reja asosida taqsimlanishi; iqtisodiy stimullar zaif bo‘lgani holda siyosiy ma‘naviy stimullarga ustuvorlik berilishi; iqtisodiyotning taqchilli bulishi, aholi turmush darajasining iqtisodiy salohiyatga nisbatan past bulishi, uning g‘oyat sekin o‘sishi.

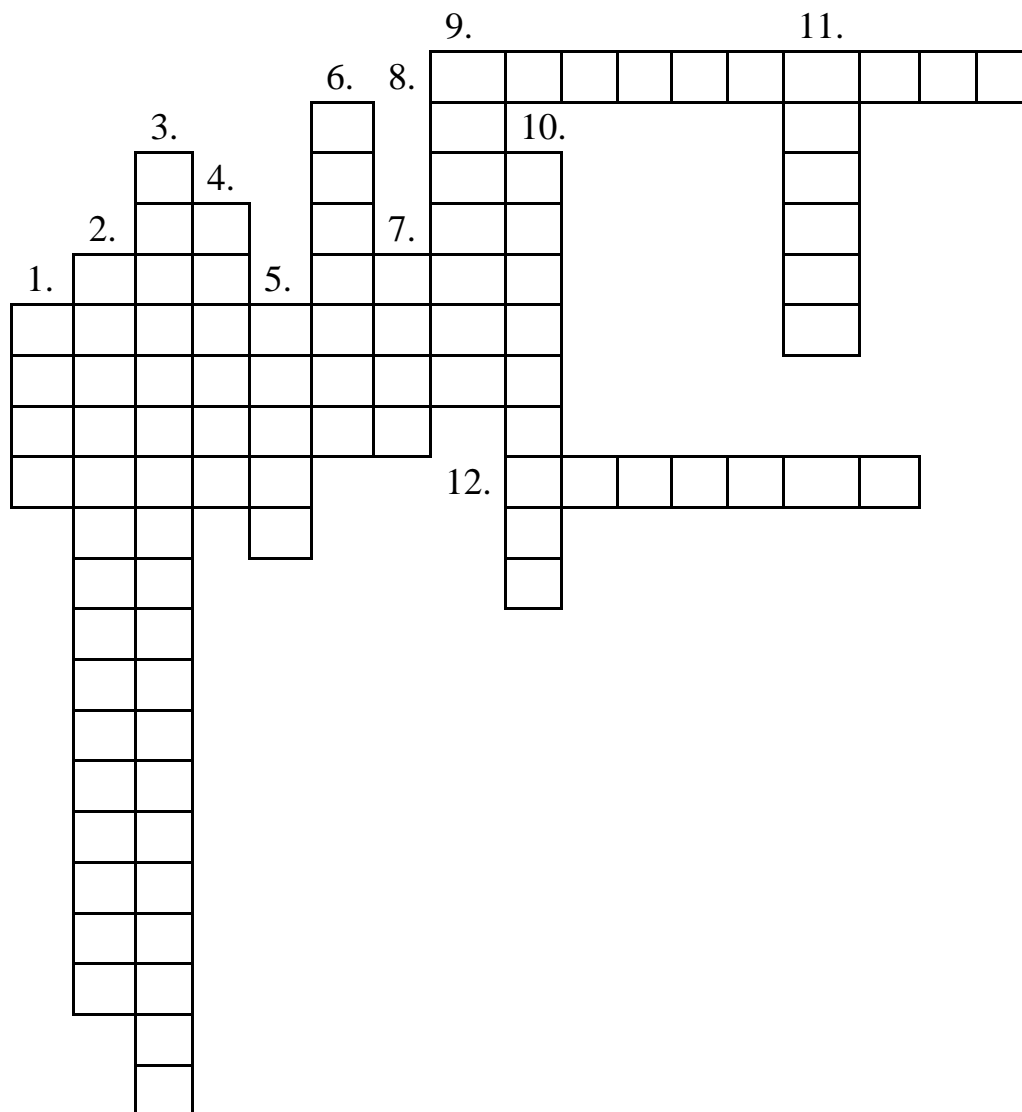

Evolyusion tarixiy rivojlanish natijasida an'anaviy I.t. bozor tizimiga aylanadi, uni revolyusiyey yul bilan yo'qotish natijasida zurlik bilan ma'muriy-buyrukbozlik tizimi urna-tiladi, u uzini oklamaganidan qaytadan bozor tizimiga utish yuz beradi. Shunday o'tish jarayonida transformatsiyalashayotgan, ya'ni utish xrlatidagi I.t. yuzaga keladi. Bu tizimning asosiy belgisi rejali ma'muriy-buyrukbozlik tizimining bozor tizimiga aylanib borishidir. Bu jarayonda bozor isaohotlari muhim urinda turadi.

Xulosa qilib aytadigan bo'lsak qtisodiy tizim dunyodagi pul, resurslar va xizmatlar almashishining birligini tavsiflaydigan umumiy tizimdir. Bu tizimda iqtisodiy faoliyatlar, uskunalari, bozorlar, va moliyaviy tizimlar o'zaro bog'langan. Iqtisodiy tizimning asosiy maqsadlari moliya resurslarini turli sohalarga taqsimlash, ma'lum tuzilmani takomillashtirish, tizimni himoya qilish va davlatning iqtisodiyotni boshqarishni ta'minlash. Iqtisodiy tizimning ilmiy, sotsial va iqtisodiy boyliklarga muvofiq rivojlanishini ta'minlashda moliyaviy siyosat, bozor konkurensiasining aniqligini o'rganish, moliyaviy risklarni belgilash, ishlab chiqarish va xizmatlar sohasi rivojini ta'minlash, buyurtma solishtirish va savdo muammosi, sarmoya qo'llanishini yaxshilash kabilari muhim chog'alari ustida quriladi.

Savollar

- 1.Moddiy va ma'naviy ne'matlarning muayyan kishilar egaligida bo'lishi va ular tomonida o'zlashtirilishi ..... deyiladi.
- 2.Ishlab chiqarishning 3 omilidan biri bu ..... .
- 3.Qo'l mehnati va ibtidoiy texnologiyalarga asoslarga iqtisodiy tizim ..... deb ataladi.
- 4.mulkka aylangan barcha boylik turlari mulk ..... deyiladi.
5. ....-kishilarning uyushuv shakli va insonlar vositalari hammaning mulki hisoblanadi
6. .... – keng ma'noda kirim bo'lgan har qanday pul mablag'lari yoki pul qiymatiga ega bo'lgan moddiy boylik .
7. Iqtisodiyotda – xo'jalik subektlari , boshqaruv tizimining ayrim bo'g'inlari faoliyatining dasturi bu ..... deyiladi.
- 8.Ixtiyoriy ravishda kooperativ korxonaga birlashgan kishilarning umumiy mulki ..... mulk deyiladi.
- 9.Yuridik shaxs huquqiga ega bo'lgan mustaqil xo'jalik yurituvchi sub'ekt ..... deb ataladi.
- 10.Yer, kapital va mehnat resurslarini ishlab chiqarish jarayoniga kengroq jalb etish natijasida yuz beradigan iqtisodiy o'sish ..... o'sish deb ataladi.
- 11.Turli mulk shakllarining birlashuvi natijasida paydo bo'ladigan mulk ..... mulk deyiladi.
- 12.Mulk obektini o'zlashtirishda qatnashuvchilar , mulkiy munosabatlar ishtirokchilari mulk ..... deyiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. "Iqtisodiyot: Boshlang'ich Darslik" - Gregory Mankiw: Bu darslik iqtisodiyotni o'rganishdan boshlang'ich darajada o'qish uchun mo'ljallangan. Uning ko'rsatmalari iqtisodiy tizim, bozorlar, sarmoya tizimi va moliyaviy siyosat muammosi haqida o'quvchilarga tushuntiradi.

2. "Iqtisodiyot: Prinsiplari va Muammolari" - Frank & Bernanke: Ushbu kitob fundamental iqtisodiyot prinsiplari va muammosi bo'yicha o'qish uchun mo'ljallangan. Iqtisodiy tizim, moliyaviy siyosat, bozorlar va uning muhim konseptlari haqida tushunchalar beradi.

3. "Iqtisodiy Infrastruktura va Bozor Turmush Tarzlarini o'zgartirish" - Douglas C. North: Bu kitob iqtisodiy tizim va bozorlar orasidagi munosabatlarni, tarixgar

fikrlarga, ijtimoiy va iqtisodiy o'zgarishlarga va yangi turmush tarzlarning o'zgarishlari bo'yicha tahlil qiladi.

4. <https://worldlyjournals.com/index.php/IJSR/article/download/1302/1746>

5. <https://e-itt.uz/index.php/eitt/article/view/742>

Krasvord javoblari:

- 1.mulk
- 2.mehnat qurollari
- 3.ananaviy iqtisodiyot
- 4.obekti
- 5.jamoa
- 6.daromad
- 7.reja
- 8.korparativ
- 9.korxonona
- 10.ekstensiv
- 11.aralash
- 12.subekti